

KAPITTEL 5

Frivillige organisasjoner og regionbygging

Et eksempel fra Agder

Dag Hundstad

Den 1. januar 2020 ble Aust- og Vest-Agder slått sammen til én fylkeskommune. Agder er blitt én administrativ enhet. Samtidig er det ingen tvil om at Agder/Sørlandet eksisterte som identitetsregion også før denne sammenslåingen. Det er vanskelig å dokumentere regional identitet, men ved å bruke fylkesoverskridende organisasjoner som inngang, kan en i det minste kartlegge i hvilken grad landsdelen har fungert som et relevant og hensiktsmessig territorielt rammeverk for frivillig samhandling. Dette kan i sin tur si noe om regional tilknytning og identifikasjon.

I dette kapitlet vil jeg undersøke hvilken rolle de fylkesoverskridende organisasjonene har spilt for regionbyggingen på Agder før fylkes sammenslåingen. Dette spørsmålet kan jeg ikke se har vært stilt tidligere, og det finnes få relevante studier å bygge på. I og med at det ikke er opprettet noen database eller utarbeidet noen oversikt over det historiske organisasjonskartet i landsdelen, må vi ty til andre analyseverktøyer. Agder Historielag vil bli brukt som et eksempel på en fylkesoverskridende organisasjon. Felles historieforståelse er et grunnleggende premiss for å skape en regional samhörighet, og spørsmålet er da i hvilken grad historielaget har bidratt i regionbyggingen. Først vil jeg imidlertid introdusere noen sentrale begreper knyttet til regioner og organisasjoner.

Sitering av dette kapitlet: Hundstad, D. (2020). Frivillige organisasjoner og regionbygging. Et eksempel fra Agder. I Johnsen, B.E. og Vadum, K. (red.), *Grenseløst Agder. Det som skilte og det som bandt* (s. 104–123). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.111>
Lisens: CC BY-NC-ND.

Regioner og regionbygging

Blant norske historikere brukes oftest regionbegrepet om områder som er større enn et enkelt lokalsamfunn, men som ikke samsvarer med offisielle administrative inndelinger som kommuner og fylker. En region er likevel et utydelig begrep, som brukes på ulikt vis i ulike fagdisipliner. I geografisk forstand kan dette stå for enhver form for områdeinndeling, og det finnes et utall ulike regioninndelinger. Ofte snakker man om *homogene regioner*, der inndelingen er basert på likheter av ulikt slag. Når det gjelder Agder, er det vanskelig å finne entydige likheter som samler hele regionen ut fra naturgitte eller kulturelle forhold, og regionen har heller ikke det en kan kalle naturlige grenser. Det var også først i 2020 at Agder ble en *administrativ region* hvis vi ser på politikk og offentlig administrasjon. Agder kan heller ikke sies å være en *funksjonell region*, i den forstand at alle de ulike delene av regionen utfyller hverandre i en eller annen form for økonomisk eller sosialt system.¹

Det som gir mer mening er å drøfte Agder opp mot begreper som *identitetsregion* og *referanseregion*. Agder – eller Sørlandet – er en geografisk referanseenheter i kraft av å være et landsdelsnavn. Iallfall fra ca. 1915 har dette vært en av fem norske hovedlanddeler, slik vi ser dette gjenspeilet i offentligheten.² Mennesker tenker seg geografiske størrelser i et hierarkisk system, og her kommer landsdelen inn som et mentalt referansepunkt på et nivå mellom lokalsamfunnet og nasjonen. Er så Agder en identitetsregion? Her vil svaret avhenge av hvem vi spør. Det er i det minste en kollektiv identitet knyttet til begrepet *Sørlandet*, som forfatteren Vilhelm Krag introduserte i 1902. Krag var en regional poetokrat, og må betraktes som den mest sentrale regionbyggeren på begynnelsen av 1900-tallet.³ *Regionbygging* kan, i analogi med begrepet *nasjonsbygging*, defineres som summen av direkte og indirekte virkemidler i utviklingen av et opplevd regionalt fellesskap.⁴ Sørlandsbegrepet banet vei for en sørlandsk regionalisme som kulminerte i mellomkrigstiden, og som

1 For en drøfting av regionbegrepet, se Hundstad 2013a: 26 ff.

2 Hundstad 2013b: 110

3 Hundstad 2013b: 78 ff

4 Østerud 1994: 24

resulterte i at Sørlandet ble et sterkt varemerke, knyttet til bestemte symboler og verdier.⁵

Det vi kan kalle *sørlandsfortellingen* er formidlet blant annet gjennom kunstnerisk og litterær iscenesettelse og utvikling av sørlandskysten som turistdestinasjon fra mellomkrigstiden og framover. Den tyske kulturhistorikeren Hermann Bausinger har påpekt det symbiotiske forholdet mellom kunstnerisk iscenesettelse og turisme, som til sammen kan skape sterke narrativer.⁶ I denne prosessen blir enkelte sider ved regionen som betraktes som «typiske», framhevet. Andre blir sett på som ikke representative og marginaliseres eller ekskluderes. På denne måten skapes og reproduseres det den finske geografen Anssi Paasi kaller regionens *forventningsstrukturer*. Disse strukturene er igjen med på å organisere vår tenkning om de romlige sidene ved tilværelsen.⁷

For Sørlandets del var det kyststrekningen, det dikteren Gabriel Scott kalte «det egentlige Sørland», som ble framhevet.⁸ Hverken mellom- eller fjellbygdene ble på samme måte skrevet inn i sørlandsfortellingen. Ser vi på Agder-begrepet, konnoterte dette til de administrative størrelsene Vest- og Aust-Agder. På den måten virket det mer geografisk inkluderende, men også mindre symbolladet. Fylkesoverskridende organisasjoner har likevel både tatt sørlands- og agderbegrepet i bruk, noe som viser at Sørlandet også har fått funksjon av å være et landsdelsnavn, delvis synonymt med Agder. Da Agder Historielag ble stiftet i 1914, var det imidlertid naturlig å ta i bruk agderbegrepet, som potensielt kunne virke mer samlende, og som hadde historiske røtter. På denne tiden var det en vekst i regionale organisasjoner over hele landet.

Organisasjoner

En *organisasjon* kan defineres som en kollektiv medlemsmasse som er bygget opp for å fremme ett eller flere formål eller verdier. Organisasjoner er fastere enn mange andre typer grupper. De er oftest formalisert i en

5 Om den sørlandske regionalismen og regionbyggingen se for øvrig: Hundstad 2013.

6 Bausinger 1998

7 Paasi 1986

8 Scott 1937/2010

eller annen forstand. Det vil si at de har regler og autoritetsrelasjoner, de er basert på arbeidsdeling og har en eller annen form for begrensning når det gjelder medlemskap.⁹ Etter denne definisjonen kan både bedrifter og byråkratiske organer regnes som organisasjoner, men i det følgende vil jeg se bort fra disse, og konsentrere meg om frivillige organisasjoner. I dag ligger Norge på topp internasjonalt når det gjelder frivillig deltakelse. I 2018 hadde 63 prosent av befolkningen deltatt i slikt arbeid de siste tolv månedene. Verdien av frivillig arbeid i Norge tilsvarer nærmere 148 000 årsverk.¹⁰ Agder Historielag er et eksempel på en frivillig, allmenntilnyttig organisasjon, og et vanlig synonym for slike organisasjoner er *foreninger*.

I norgeshistorien dateres organisasjonssamfunnets framvekst fra ca. 1840. Da etablerte det seg politiske organisasjoner, yrkesorganisasjoner, økonomiske organisasjoner, kultur- og opplysningsorganisasjoner og organisasjoner knyttet til spesifikke ideologiske formål som misjon, avhold og måtehold eller filantropi. I løpet av 1800-tallet bredte organisasjonene seg til alle deler av landet, og omfattet etter hvert nesten alle sosiale lag og sektorer av samfunnslivet. Antallet nasjonale foreninger vokste fra 10 i 1850 til 154 i 1900.¹¹

I en mye sitert artikkel fra 1948 framhevet historikeren Sverre Steen at bestemte grupper kunne bruke organisasjonene instrumentelt for å nå bestemte mål. Videre så han dem i relasjon til behov som staten eller eldre sosiale fellesskap ikke maktet eller ønsket å fylle.¹² Senere har Steens syn blitt kalt «instrument- og tomromsteorien», og har blant annet vært diskutert av historikerne Hans Try og Anders Kirkhusmo.¹³ Disse etterspurte blant annet lokal empiri som bakgrunn for teoriene. Det vi også kan si er at organisasjonene peker framover mot det sosiologen Benedict Anderson kaller et forestilt fellesskap, idet de var basert på horisontale bånd og en viss sosial åpenhet.¹⁴ Dette gjorde at de kunne utvikle seg til brede og landsdekkende folkebevegelser, som avholdsbevegelsen, lekmannsbevegelsen og arbeiderbevegelsen.

9 Berg, 2014; Steen 1948: 583; Østerberg 1997: 60

10 Meld. St. 10 (2018–2019): 24

11 Myhre 2020; Raaum 1988

12 Steen 1948, se også Onarheim & Selle 1994: 6–7

13 Kirkhusmo 1974: 436; Try 1985: 33 ff

14 Anderson 1983

Generelt er 1900-tallet preget av så vel kvantitativ vekst som nydannelser av organisasjoner. En fikk både nasjonale sentralledd for eksisterende lokale og regionale lag, samtidig som det ble dannet paraplyorganisasjoner for større sektorer.¹⁵ Det er forsket en del på organisasjonssamfunnets framvekst på 1800-tallet. Til sammenligning har norske historikere vært overraskende lite opptatt av den generelle organisasjonshistorien fra 1900-tallet til i dag. Statsviteren Per Selle har imidlertid levert en rekke bidrag som er relevante for den moderne organisasjonshistorien.¹⁶ I min sammenheng har Per Selle og Per Arne Hestetuns undersøkelse av fylkes- og krets nivået i organisasjoner i Hordaland i 1980-årene vært særlig nyttig.¹⁷

Lokale organisasjoner er med på å skape romlig identifikasjon og tilknytning til lokalsamfunnet.¹⁸ Et forhold som ikke er ofret nok oppmerksomhet, er at organisasjonene har vært med på å knytte ulike deler av nasjonen sammen. Organisasjonenes hierarkiske struktur gjorde at de var med på å binde sammen ulike lokalsamfunn til landsdeler eller regioner og ulike landsdeler til en nasjon. I tillegg arrangerte de utstillinger, stevner og konkurranser som ble regionale møteplasser. De regionale organisasjonene var tidstypiske innslag på begynnelsen av 1900-tallet, da interessen for å fremme bestemte regioner og skape flere fasetter i den nasjonale fortellingen førte til en generelt økt interesse for det regionale.¹⁹ Hvordan slo dette ut på Agder? Samlet de frivillige organisasjonene de to fylkene til et rike?

Bruken av «Agder» og «Sørlandet» i organisasjonsnavn

Først i 1919 ble fylkesnavnene Aust- og Vest-Agder introdusert. Før den tid var navnene Nedenes amt og Lister og Mandals amt. Selv om Agdernavnet ikke var offisielt, ble det likevel benyttet. Historikeren Bjørn

15 Forenings- eller organisasjonshistorie i lokalhistoria, *Lokalhistoriewiki*

16 Se bl.a. Folkestad, Christensen, Strømsnes & Selle 2015; Selle & Øymyr 1995; Wollebæk & Selle 2002

17 Selle & Hestetun 1990

18 Spilling & van der Ros 1985: 25

19 Hundstad 2015a

Slettan har vist at navnet fra midten av 1800-tallet i økende grad ble brukt i ulike sammenhenger, deriblant som organisasjonsnavn.²⁰ Dette kan en se i sammenheng med en allmenn nasjonal og historiserende bølge, der en grep tilbake til arkaiske navn. I tillegg kan bruken også fortelle om regionale ambisjoner og identitet. Ser vi f.eks. på Vest- og Aust-Agder Ungdomslag eller Vest- og Aust-Agder Lærerlag, kan det være rimelig å tolke bruken av Agder-navnet som et bevisst uttrykk for språklig nasjonalisme. Det samme gjelder skytterlagsbevegelsen, der navnene var henholdsvis Aust- og Vest-Agder Folkevæbningssamlag. Historikeren Jens Arup Seip betegnet denne bevegelsen som en «venstrehær».²¹ Mer nøytralt ville det ha vært å bruke de offisielle navnene på amtene (henholdsvis Lister og Mandals amt og Nedenes amt). En mer praktisk side ved saken er at Agder (eventuelt Agdesiden) var det eneste naturlige fellesnavnet det var mulig å gripe til når en skulle omtale begge de to amtene. I tilfellet Agders Lodsforening (stiftet 1893), er nok bruken av Agder-begrepet grunnet i et ønske om et hensiktsmessig fellesnavn.²²

Som nevnt ble sørlandsbegrepet lansert i 1902. Etter relativt få år var navnet naturalisert, og ble brukt aktivt i ulike sammenhenger. I denne sammenhengen var avisene viktige, først avisen *Sørlandet*, som ble grunnlagt allerede i 1906, deretter *Fædrelandsvennen*, som ved å knytte seg til sørlandsbegrepet ville markere sine territorielle ambisjoner og bli en landsdelsavis. Senere gikk sørlandsbegrepet inn i hele den regionale og lokale pressen. Området begrepet omfatter er noe utflytende, men hovedsakelig brukes det om de to sørligste amtene (Lister og Mandals og Nedenes), som et parallelt landsdelsnavn til Agder. Av og til er likevel også deler av Telemark og Rogaland med.²³

Den offisielle «konfirmasjonen» av sørlandsbegrepet er gjerne satt til 1913. Da vedtok Stortinget, etter tre år med diskusjoner, og motstand fra Rogaland, at den planlagte jernbanestrekningen mellom hovedstaden og Stavanger skulle skifte navn fra Vestlandsbanen til Sørlandsbanen. Vi ser også på denne tiden at det i økende grad ble grepet til sørlandsnavnet

20 Slettan 1998: 56–57

21 Seip 1981: 97, 194

22 *Vestmar* 10.08.1896

23 Hundstad 2013b: 95 ff

i organisasjonssammenheng. Dette viser at navnet var etablert som et anvendelig fellesnavn, men kanskje også at en identifiserte seg med den sørlandske regionalismen. En av organisasjonene som var først ute med sørlandsnavnet var Sørlandske Fodboldkreds, som ble stiftet i 1911. Tidlig ute var også Sørlandets Seilforening, som ble stiftet i 1912, men denne organisasjonen gikk senere under navnet Agder Seilkrets. Flere organisasjoner fulgte på, f.eks. kom Sørlandets Sangerforbund i 1914.²⁴ Vi kan altså observere at en del organisasjoner eller organisasjonsledd gjennom sine navn viser at de hadde ambisjoner om å dekke begge de to sørligste fylkene. Vi skal nå se nærmere på én av disse organisasjonene, Agder Historielag, der vi finner at landsdelsambisjonene i navnet ikke alltid var til stede i gavnnet.

Agder Historielag og den regionale historiekulturen²⁵

På begynnelsen av 1900-tallet ble det etablert mange historielag rundt om i landet. Historikeren Ola Alsvik ser framveksten av den moderne lokalhistorien i relasjon til tre faktorer: Moderniseringen av det norske bygdesamfunnet med et påfølgende konserverende behov for å ta vare på den lokale fortida som var i ferd med å forsvinne, nasjonsbyggingsprosjektet og utviklingen av historiedisiplinen etter 1905, da historikerne kunne konsentrere seg om andre problemstillinger enn de politiske og nasjonale.²⁶

I 1913 satte Den norske historiske forening ned en egen komité for lokalhistorie. Utgangspunktet for denne komitéen var ikke minst et kontrollbehov. Planleggingen av grunnlovsjubileet i 1914 resulterte i en strøm av lokalhistoriske publikasjoner, og en del av disse var på et nivå faghistorikerne ikke anerkjente. Dette illustrerer lokalhistoriens plass i et spenningsfelt mellom folkelig grasrotvitenskap og de autoriserte kulturarvskursene, særlig representert ved profesjonelle

²⁴ Hundstad 2013b: 103 ff

²⁵ Hvis ikke annet er angitt, er delen om Agder Historielag basert på Hundstad 2015.

²⁶ Alsvik 1998: 8–9

kulturverninstitusjoner og universitetshistorikere.²⁷ En av komiteens anbefalinger når det gjaldt lokalhistorien var at en burde gå sammen i regionale lag. Den viste blant annet til at det forelå planer om et regionalt historielag i Agder.

Da Agder Historielag ble stiftet i 1914, møttes to nye og friske fenomener i tiden: Den sørlandske regionalismen, sparket i gang av Vilhelm Krag få år tidligere, og en sterk interesse for lokalhistorie. På Agder manifesterte dette seg blant annet ved at amtmann Daniel Koren i Lister og Mandals amt i 1914 utgav boken *Omkring Lindesnæs*, som ble delt ut som et kulturelt visittkort til alle landets stortingsrepresentanter. Koren framhevet, i motsetning til tidligere forfattere, at Agder hadde mye av historisk verdi å by på. Han uttalte også at den historiske litteraturen skulle «samarbeide amtets forskjellige distrikter», slik at en kunne stå samlet og få større innflytelse.

Etableringen av Agder Historielag bar preg av kristiansandsk kultur-elite, men det gikk likevel ikke lange tiden før det viste seg at det var andre miljøer som måtte bære laget. På bygdene var lærerne de kulturelle matadorer, og gikk med liv og lyst inn for lokalhistorien. Den lokalhistoriske diskursen ble på denne tiden trukket dypt inn i norskdomsrørsla og agrarnasjonalismen, og Tordenskjolds soldater gikk igjen, enten det var snakk om ungdomslag, mållag, avholdslag – eller historielag. Lokalhistorien skulle «binde den unge ætti til fedrejordi», slik historielagsmannen Jon Løyland uttrykte det.

Fikk man så egentlig «samarbeidet landsdelen» etter Korens ønske? Laget ga ut sine årsskrifter, først kalt *Bidrag til Agders historie*, men lå ellers stort sett i dødvanne fram til slutten av 1920-årene. Blant lokalhistorikerne i landsdelen var det arbeidet med bygdebøker og slektshistorie som fikk størst oppslutning. Historielagets medlemmer var også ujevnt fordelt i landsdelen. Utenom Kristiansand var det få med fra byene, og Arendal og distriktene østover var så å si fraværende. I 1920 startet to lokalhistorikere fra den østligste delen av Aust-Agder, Tallak Lindstøl fra Søndeled og Jens Vevstad fra Gjerstad, et eget historielag for fylket. Begge hadde lang fartstid som medlemmer av Agder Historielag,

27 Smith 2006: 4; se også Eriksen 1999: 14

men de følte nok at et lag med tyngdepunkt i Kristiansand ble noe fjernt for dem. Agder Historielag gjorde flere ganger framstøt om sammenlåing, men etter bare fem–seks år sovnet Aust-Agder Historielag inn. Et håndgripelig resultat av arbeidet var lagets skriftserie, der det utkom i alt åtte bind. Tittelen var *Bidrag til Aust-Agders historie*, et svar på *Bidrag til Agders historie*.

Etter andre verdenskrig ønsket Agder Historielag å ekspandere mot øst. I 1949 fikk Aust-Agder fylkesting omvisning på Statsarkivet i Kristiansand, og styret i Agder Historielag møtte da opp og ga en orientering. Formannen, Jon Løyland, ga uttrykk for at det mislykkede forsøket på å starte eget historielag for Aust-Agder viste at man burde samles i ett felles lag for landsdelen. Samme år ble årsmøtet i Agder Historielag lagt til Arendal gamle rådhus. Frammøtet var stort, og alle som hadde ordet mente man burde samles. Leder av Arendals Museum, Albert Ugland, ble valgt inn som den første arendalitt i styret. I etterkrigsårene fikk Aust-Agder også gjennomslag for å få en egen arkivinstusjon, noe som hadde skapt mye splid etter opprettelsen av Statsarkivet i Kristiansand i 1935. Da Aust-Agder-Arkivet ble opprettet i 1958, ble det særskilt spesifisert at institusjonen skulle fremme lokalhistorisk forskning enten ved egne publikasjoner, eller publikasjoner i samarbeid med Agder Historielag.

Likevel var spenningen mellom øst og vest ikke borte. Da Landslaget for lokalhistories årsmøte i 1964 skulle legges til Kristiansand med Agder Historielag som arrangør, ønsket ikke Aust-Agder-Museet og Aust-Agder-Arkivet å bidra. Lederen i Landslaget, den lokalhistoriske høvdingen Lars Reinton, ble skuffet. Han hadde selv bodd i Arendal, og han hadde betraktet det som en selvfølge at Agder Historielag representerte begge fylkene. I Arendal uttalte man imidlertid at man så på årsmøtet som et kristiansandsarrangement, og en planlagt ekskursjon til Arendal måtte utgå.

Fra 1970-årene utvidet Agder Historielag sitt virkefelt, og framstod etter hvert som en paraplyorganisasjon for historielagene i hele landsdelen. Laget tok initiativ til omfattende faglige prosjekter, deriblant utgivelse av kildekrifter og to bibliografier, bokverket *Agders historie* og dokumentasjon av kystkulturen. Medlemsbladet *Egde* ble en ny kommunikasjonsplattform, som skulle «gjøre medlemmene til en egde». Dette forteller om et instrumentelt syn på forholdet mellom historiebevissthet

og regional identitet. Fortsatt dominerte vest-egdene blant medlemmene, men aust-egdene var langt bedre representert enn tidligere. Historikeren Hans Try, en av lagets mest markante støttespillere, uttalte i 1982 at Agder Historielag var ett av de få tiltakene som motvirket splittelsen i landsdelen. De geografiske spenningene i laget var imidlertid til stede i mange år, der en kunne se en tydelig konfliktakse mellom øst og vest.

Vi forlater lagshistorikken her, men konstaterer at historielaget gjennom en rekke tiltak, som publikasjoner, seminarer og andre aktiviteter, lyktes å etablere «Agder-historie» som et eget felt. Én ting var å snakke om landsdelens felles historie i høystemte ordelag, slik Krag og andre regionalister gjorde på begynnelsen av 1900-tallet. Noe helt annet var å operasjonalisere en slik tankegang i konkrete prosjekter. Tidligere har vi også sett andre eksempler på organisasjoner som omfattet begge Agder-fylkene. Hva slags rolle spilte slike organisasjoner i forhold til lag og foreninger som dekket bare Aust- eller Vest-Agder fylke?

Fylkesoverskridende organisasjoner

Med oppbyggingen av de moderne organisasjonene fikk vi en økende standardisering av organisasjonsmodeller. Det ble etter hvert vanlig å få en nasjonal organisasjon med et regionalt mellomledd, som på ulike måter stod for service og kommunikasjon til lokallagene. Agder Historielag, som var medlem av Landslaget for lokalhistorie og betjente de lokale historielagene, er et eksempel på dette. I de senere tiårene har det vært vanligst at slike mellomledd har omfattet ett enkelt fylke, men tidligere var en organisering i mindre kretser i et fylke også utbredt. Videre viser eksemplene fra Agder at mellomleddet også kunne omfatte flere fylker.²⁸

Det som slår oss når vi ser på organisasjonshistorien på Agder, er for det første at en hele tiden har hatt en *blanding* av organisasjoner som omfattet ett av fylkene og hele Agder. Dette gjelder alle typer frivillige organisasjoner, inkludert yrkesorganisasjoner. For det andre ser vi mange eksempler på *manglende kontinuitet* når det gjelder den regionale organiseringen. I ulike perioder av organisasjonshistorien kunne mellomleddet

28 Om mellomnivået i organisasjonene, se Selle & Hestetun 1990.

både være oppdelt i kretser for Aust- og Vest-Agder eller favne hele landsdelen, uten at vi kan se noen klar linje i denne utviklingen.

Et eksempel er den allerede nevnte Sørlandske Fodboldkreds av 1911. Allerede i 1919 ble kretsen delt mellom de to fylkene. Da spørsmålet om samling ble nevnt i 1929, ble det sett på som for komplisert og kostbart å reise fra den ene delen av Agder til den andre for å spille fotballkamp. I 1971 fikk en igjen en fylkesoverskridende organisasjon – Agder Fotballkrets.²⁹ Kommunikasjonene hadde selvsagt forbedret seg i denne perioden, men andre organisasjoner gikk i motsatt retning. Nevnte Sørlandets Seilforening ble i 1977 utgangspunktet for Agder Seilkrets, etter et kort mellomspill med egen fylkeskrets for Aust-Agder. I 1988 ble kretsen igjen splittet i to fylkeskretser.³⁰ Agdesiden krets av Norges Kristelige Ungdomsforbund ble opprettet i 1894, men allerede i 1906 ble kretsen delt i to, før den igjen ble samlet i 1959.³¹ På tross av et inntrykk av diskontinuitet, finnes det også eksempler på det motsatte. Korpsbevegelsen i landsdelen ble i 1931 samlet i Agder krets av Norges Landsforbund av Gutte- og Ungdomskorps. Denne modellen ble stående, og etter hvert ble dette faktisk den eneste kretsorganisasjonen innen korpsbevegelsen som ikke bygget på ett enkelt fylke.³² Ved å gå inn i enkelte organisasjoners historie kan vi på denne måten identifisere ulike måter å organisere seg på. For å si noe mer generelt om utviklingen, kan avisundersøkelser være en vei å gå.

Avisundersøkelser

I og med at det ikke finnes systematiske og samlende undersøkelser av det frivillige organisasjonslivet på Agder, kan kvantitative avisundersøkelser gi en indikator. Nasjonalbibliotekets digitaliserte korpus av norske aviser kan brukes til en rekke ulike søk som kan kartlegge omtalen av ulike fenomener.³³ Omtalen kan da gi en indikasjon på omfanget av fenomenet. Korpuset inneholdt på søketidspunktet (februar 2020) 2,6 millioner skannede avisutgaver.

29 *Agderposten* 09.03.1929, 18.03.1929; *Fædrelandsvennen* 11.01.1971, 16.08.1988

30 *Fædrelandsvennen* 30.03.1977, 29.08.1989

31 *Fædrelandsvennen* 21.04.1959; Seland 2006: 268

32 Ingskog 1990: 343

33 www.nb.no

I korpuset har jeg konsentrert meg om å søke på begrepet krets/krins koblet til et geografisk navn. Slett ikke alle organisasjoner bruker krets-begrepet, men der begrepet forekommer i kombinasjon med områdebetegnelser, må dette antas å vise til mellomleddet av en organisasjon. Organisasjoner som ikke bruker krets-begrepet, eller som er særegne for fylket/regionen eller det enkelte lokalsamfunn, blir derimot ekskludert.³⁴ Slik vi har sett eksempler på, må vi også ta forbehold om at den geografiske betegnelsen ikke nødvendigvis er fullt ut dekkende for virksomheten. Navnet «Agder krets», som tilsynelatende omfatter hele landsdelen, kan vise seg å være bare ett av flere ulike kretsnavn i de to fylkene, og lag som grenser til andre fylker kan være med i nabofylkets krets. En må også ta med i beregningen at jo lengre søkestrengen er, jo større fare blir det for feil i den optiske tegngjenkjenningen (OCR).

Med disse forbeholdene på plass kan vi gå i gang med å søke. Et søk på «Agder krets» får i alt 12 268 treff i aviskorpuset. Dette treffet inkluderer imidlertid også treff på «Vest-Agder krets» og «Aust-Agder krets». Søking spesifikt på de to sistnevnte begrepene får henholdsvis 3188 og 3345 treff. Trekker en fra disse tallene, står en igjen med ca. 5700 treff på Agder krets, og disse må det antas hovedsakelig refererer til fylkesoverskridende organisasjoner. Summeres tallene for treffene på «Vest-Agder krets» og «Aust-Agder krets», ser vi at disse står for 53 prosent av treffene. «Agder krets» får da 47 prosent, noe som antyder en noenlunde jevn fordeling mellom omtalen av fylkesvise og fylkesoverskridende organisasjonsledd. Søk på «Sørlandet krets» får 1046 treff. Summeres dette med tallene for «Agder krets», kommer vi opp i 51 prosent treff på fylkesoverskridende organisasjoner. Disse tallene synes å bekrefte at en helt fra slutten av 1800-tallet og fram til i dag har hatt en blanding av fylkesoverskridende og fylkesvise organisasjonsledd på Agder.

Ser en på frekvensen av «Agder krets» kronologisk, finner en moderat bruk fram til 1920-årene. Fra da av blir begrepet hyppig omtalt i avisene fram til 2000-tallet, da frekvensen går kraftig ned.³⁵ Årsaken til nedgangen de senere år kan være at «krets» blir generelt mindre benyttet

34 Selle & Hestetun 1990: 28

35 «Sørlandet krets» eller «Sørlandets krets» er vesentlig mindre benyttet enn «Agder krets», men får en viss oppblomstring i 1980- og 1990-årene.

i organisasjonsnavn eller at organisasjoner med krets-inndeling har fått mindre oppslutning, men kan også ha sammenheng med at avisene generelt inneholder færre omtaler av arrangementer og andre tiltak fra organisasjonslivet. Hvor særpreget er så dette innslaget av fylkesoverskridende organisasjoner i norsk sammenheng?

Sterkest landsdelsidentitet i Agder og Trøndelag

En analogi til de to Agder-fylkene finner vi i Trøndelag. Også her har en et felles historisk landsdelsnavn for to fylker som uttrykker et regionalt fellesskap. I større grad enn på Agder har man et ubestridt landsdels-senter i form av Trondheim, noe som nok har gjort regionbyggingen mindre omstridt og enklere å operasjonalisere enn på Agder, der en finner to konkurrerende sentra i form av byene Kristiansand og Arendal. De to trøndelagsfylkene ble til og med sammenslått to år før regionreformen i 2020. I 2005 ble trebindsverket *Trøndelags historie* utgitt, som Norges første fullstendige kronologiske landsdelshistorie. Dette forteller også om ambisjoner om en felles historiekultur.³⁶

Søkene i avismaterialet synes å bekrefte likhetene mellom Agder og Trøndelag. Søker en på «Trøndelag krets» i norske aviser, får en totalt 16 500 treff. Trekker en så fra «Sør-Trøndelag krets» (2761 treff) og «Nord-Trøndelag krets» (3277 treff), står en igjen med anslagsvis 10 000 treff, som en må anta refererer til fylkesoverskridende organisasjoner. Dette utgjør hele 63 prosent av totalt antall treff, mot 37 prosent treff som refererer til fylkesvis organisering.

Hvordan stiller dette seg i resten av landet? Er denne typen fylkesoverskridende organisering med nabofylker et allment fenomen? I Selle og Hestetuns undersøkelse av Hordaland ser vi at bare 14 av 91 organisasjoner (15 prosent) hadde slik organisering.³⁷ Hva kan avisomtalen fortelle om andre fylker? Her kan vi først ta en stikkprøve ved å gå til de to fylkene som fra 2020 utgjør Innlandet fylke, nemlig Hedmark og Oppland fylke. Her får en bare 1324 treff på «Hedmark og Oppland krets» (medregnet alternativet «Oppland og Hedmark»), og ca. 200 på «Innlandet krets».

³⁶ Hundstad 2012

³⁷ Selle & Hestetun 1990: 75

Til sammenligning får man 10 384 treff på «Oppland krets», og 5728 treff på «Hedmark krets». Den fylkesoverskridende kretsen får i denne landsdelen bare 7,5 prosent av treffene. Søkeresultatet synes å vise at Agder og Trøndelag peker seg ut med et stort antall fylkesoverskridende organisasjoner sammenlignet med Innlandet. Ved å søke på andre mulige fylkesoverskridende konstellasjoner på norgeskartet, bekreftes dette særpreget.

Tabell 1. Avisomtale av fylkesoverskridende kretser i forhold til fylkesvise kretser

Søkestreng - navn på fylkesoverskridende krets ³⁸	Andel av omtaler i forhold til fylkeskretser. ³⁹ Prosent
Trøndelag krets	64
Agder krets ⁴⁰	47
Hedmark og Oppland krets	8
Vestfold og Telemark krets	7
Oslo og Akershus krets ⁴¹	7
Troms og Finnmark krets	5
Vestfold og Buskerud krets	3
Akershus og Østfold krets	3
Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal krets ⁴²	2
Hordaland og Sogn og Fjordane krets ⁴³	2
Rogaland og (Vest-)Agder krets ⁴⁴	1
Nordland og Troms krets	0,4
Buskerud og Oppland krets	0,1

38 Medregnet treff på det nynorske begrepet «krins».

39 Det er svært få treff (under 0,1 prosent) på følgende fylkesoverskridende kretser: Hedmark + (Sør-)Trøndelag, Oppland + (Sør-)Trøndelag, Telemark + (Aust-)Agder, Rogaland + Hordaland, Nordland + (Nord-)Trøndelag, Akershus + Buskerud, Akershus + Hedmark, Møre og Romsdal + Sogn og Fjordane. Som nevnt øker sannsynligheten for OCR-feil jo lenger søkestrengen er, jf. Møre og Romsdal + Sogn og Fjordane. Et Google-søk viser imidlertid at dette kretsnavnet så å si ikke får treff. En kan heller ikke utelukke alternative kretsnavn når fylkesnavnene blir såpass omstendelige, men i disse to fylkene synes heller kretsorganiseringen å ha foregått innenfor mindre enheter (gamle fogderier) i de enkelte fylkene.

40 51 prosent medregnet Sørlandet krets.

41 Når det gjelder utregningen av dette tallet, er det en betydelig forskjell mellom Oslo krets (32 842 treff) og Akershus krets (5635 treff). Sammenligner vi tallene for Oslo og Akershus krets (2631) med Akershus krets, ser vi at 47 prosent av kretsorganisasjoner som omtales i Akershus også omfatter Oslo. Tilsvarende vil bare 8 prosent av kretsorganisasjonene som omtales i Oslo også omfatte Akershus. Oslo og Bærum krets får for øvrig 247 treff, mens det er få andre treff på kretser som omfatter Oslo men bare deler av Akershus, som Follo, (Nedre) Romerike og Lørenskog.

42 Inkludert treff på Trøndelag og Nordmøre.

43 Inkludert treff på Hordaland og Sogn.

44 Inkludert treff på Rogaland og hele Agder.

Agder og Trøndelag synes å peke seg klart ut i landssammenheng når det gjelder fylkesoverskridende organisasjoner. Undersøkelsen viser også at Agder-fylkene i stor grad har orientert seg mot hverandre, og ikke mot nabofylkene i øst og vest – Telemark og Rogaland. «Rogaland og Agder krets» får bare 66 treff, mens «Rogaland og Vest-Agder» får 29.⁴⁵ Til sammenligning får «Rogaland krets» 9233. Det virker heller ikke som Rogaland i denne sammenhengen har orientert seg nevneverdig mot Hordaland, i og med at «Rogaland og Hordaland krets» bare får 13 treff. Fylket synes altså å ha spilt en svært dominerende rolle for organisasjonene. Ser vi på Telemark, får «Aust-Agder/Agder og Telemark krets» 78 treff, mens «Telemark krets» får 7725. Her får vi noe større utslag over fylkesgrensa nordover, da «Telemark og Vestfold krets» får 1147 treff. Tabellen ovenfor viser likevel at det ikke er andre fylker som er i nærheten av den samme treffprosenten for fylkesoverskridende organisasjoner som Trøndelag og Agder.⁴⁶

Organisasjonsmønsteret i disse to landsdelene passer ikke inn i en generelt økende strømlinjeforming av organisasjoner i nasjonal sammenheng, der fylkesnivået i de fleste sammenhenger sees som det «naturlige» mellomnivået. Denne naturligjøringen kan selvfølgelig ha å gjøre med at det er fylket som den primære regionale identiteten knyttes til. En annen forklaring er at de frivillige organisasjonenes rolle i større grad ble anerkjent som et offentlig ansvarsområde da «den nye kulturpolitikken» ble introdusert i 1970-årene. Dette har ført til at organisasjonene i sterkere grad har knyttet seg opp mot offentlige institusjoner, samtidig som fylkeskommunens nye rolle fra midten av 1970-årene virket i samme retning. Organisasjoner som representerte mer enn ett fylke risikerte å havne mellom to stoler når de gjorde seg avhengige av bevilgninger fra fylkeskommunen. I Selle og Hestetuns undersøkelse fra Hordaland, ble det således ikke registrert noen organisasjoner etablert etter 1960 som ikke hadde fylket som ramme.⁴⁷

45 Derimot får Agder og Stavanger krets 349 treff, som hovedsakelig synes å referere til Muhammedanermisjonen (nåværende Kristen Muslimmisjon).

46 Oslo og Akershus er her et unntak – se omtale i note 41.

47 Selle & Hestetun 1990: 79, 88–91

Ser vi på Agder finner vi derimot at avisomtalen ikke bare tyder på at den fylkesoverskridende organiseringen har vært opprettholdt, men til og med har økt etter 1970. I perioden 1920–1969 utgjorde andelen av omtalene av «Agder krets» 42 prosent i forhold til «Vest-Agder krets» og «Aust-Agder krets», mens i perioden 1970–2019 utgjorde den 53 prosent. I Trøndelag finner vi riktignok en svak nedgang i samme periode (fra 66 prosent til 60 prosent), men likevel har det her hele tiden vært flest omtaler av «Trøndelag krets».⁴⁸

Den avvikende organiseringen i Trøndelag og Agder kan bunne i ulike strukturelle forhold, som kommunikasjonsmønstre/topografi og bosetningsmønster. Vi kan også relatere det til historiske og kulturelle forhold. Det er påpekt at hvis en organisasjonsmodell først har «satt seg», dreier det seg ofte om seige strukturer som kan være vanskelige å endre.⁴⁹ Diskontinuiteten vi ser en del eksempler på i organisasjonene på Agder synes likevel å tale mot dette. Dette indikerer snarere at organiseringen ofte har vært gjenstand for debatt, og at landsdelen i slike sammenhenger har blitt oppfattet som et like relevant nivå som det enkelte fylket. Her kan vi igjen vise til et begrep som regional identitet (eller identifikasjon) som forklaringsfaktor.

Både i Agder og Trøndelag har følelsen av historisk enhet vært uttrykt og forsterket gjennom det samlende landsdelsnavnet. Navnet kan sees som et grunnleggende regionalt symbol.⁵⁰ Et felles navn betyr også at man i denne sammenhengen ikke har hatt en barriere som kan ha vært med på å hindre etableringen av fylkesoverskridende organisasjoner i andre landsdeler. Historien har mange eksempler på at navnedebatter kan være intense, og derfor kan ta mye unødig energi fra en organisasjon eller institusjon. Dette ser vi illustrert ved den nye regionreformen, der navnespørsmålet har fått mye plass i debatten, men ikke i Agder eller Trøndelag. Bruken av landsdelsnavnet Agder, som opptrer allerede før fylkene fikk sitt offisielle navn, indikerer at det også har vært en identitet knyttet til dette navnet, og dermed til selve landsdelen.

48 Tallene omfatter her perioden fra 1970 til 2018, da de to fylkene i Trøndelag ble sammenslått.

49 Selle & Hestetun 1990: 76–77

50 Paasi 1986: 125–126

Konklusjoner

I dette kapitlet har målet vært å demonstrere en sammenheng mellom frivillige organisasjoner og regionbygging. Dette er for det første demonstrert kvalitativt, med Agder Historielag som eksempel. Historie kan bygge både nasjoner og regioner, og i regionpatriotismens ånd oppstod det en mer eller mindre berettiget forestilling om at Agder hadde en felles historie, og at denne historien var et eget felt man kunne studere. Vi har likevel sett at det tok mange år før laget fikk fotfeste over hele landsdelen, til tross for ambisjonene som ble uttrykt i navnet på organisasjonen.

Dernest har jeg gjort en kvantitativ undersøkelse som viser at fylkesoverskridende organisasjoner har spilt en langt sterkere rolle på Agder enn i andre landsdeler, med unntak av Trøndelag. De mange fylkesoverskridende organisasjonene illustrerer at landsdelen har vært betraktet som en like «naturlig» operasjonell enhet som det enkelte fylket. Dette kan både ha med strukturelle og identitetsmessige forhold å gjøre. Samtidig ser vi, som vist i Agder Historielags tilfelle, at organisasjonene også har vært med på å skape et integrert regionalt fellesskap. Selv om et medlem av en lokal organisasjon kan ha et heller perifert forhold til den regionale overbygningen, vil vedkommende gjennom dette mellomnivået bli introdusert for medlemsblad, arrangementer og andre aktiviteter som presenterer og skaper møteplasser for mennesker fra hele landsdelen. På Agder og i Trøndelag har man hatt flere slike interfylkeskommunale møteplasser og fellesskap enn i andre deler av landet, noe som har gjort regionbyggingen, og trolig også fylkessammenslåingen, til en enklere prosess.

Disse undersøkelsene får en også til å stille nye spørsmål. Hvordan bidro ulike organisasjoner konkret i regionbyggingen? I Agder Historielags tilfelle så vi at medlemsbladet *Egde* ville gjøre medlemmene til egder. Hadde andre organisasjoner like instrumentelle tanker om dette? Hvilke faktorer avgjorde om man valgte fylkesvis eller fylkesoverskridende organisering, og hva slags organisasjoner valgte den ene eller andre retningen? Her kan en tenke seg mange undersøkelser som ikke bare vil berike den organisasjonshistoriske forskningen, men også gi oss en bedre forståelse av regionbygging og forholdet mellom territorium og identitet.

Kilder og litteratur

Aviser

Vestmar

Agderposten

Fædrelandsvennen

Nettressurser (kontrollert 01.03. 2020)

www.nb.no

Litteratur

- Alsvik, O. (1998). *Norsk lokalhistorisk institutt og lokalhistorie i Norge*. Norsk lokalhistorisk institutt.
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso. (Opprinnelig utgitt 1983)
- Bausinger, H. (1998). Orientations in Nineteenth-century Tourism. I H.-G. Haupt, M. G. Müller & S. Woolf (Red.), *Regional and National Identities in Europe in the XIXth and XXth Centuries. European Forum*. Kluwer Law International.
- Berg, O. T. (2014, 22. mai). Organisasjon. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/organisasjon>
- Eriksen, A. (1999). *Historie, minne, myte*. Pax Forlag.
- Folkestad, B., Christensen, D. A., Strømsnes, K. & Selle, P. (2015). *Frivillig innsats i Noreg 1998–2014. Kva kjenneteikner dei frivillige og kva har endra seg?* (Rapport 2015: 4). Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. <http://hdl.handle.net/11250/2445372>
- Forenings- eller organisasjonshistorie i lokalhistoria. (2020, 1. mars). I *Lokalhistoriewiki*. https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Forenings-eller_organisasjonshistorie_i_lokalhistoria
- Hundstad, D. (2012). Historikeren som regionbygger? Et fagkritisk perspektiv på fire landsdelshistoriske verk. *Historisk tidsskrift*, 91(1), 37–63. https://www.idunn.no/ht/2012/01/historikeren_som_regionbygger_-_et_fagkritisk_perspektiv_p
- Hundstad, D. (2013). *Sørlandet – fra terra incognita til sommerferieland. Fire historiske analyser av regionalitet og regionalisme* [PhD-avhandling i historie]. Universitetet i Bergen.
- Hundstad, D. (2013a). Kappe. I Hundstad 2013.
- Hundstad, D. (2013b). Regionbygging i sør. Institusjonaliseringen av Sørlandet som referanseregion og diskursivt rom. I Hundstad 2013.

- Hundstad, D. (2015). *Agder Historielag 1914–2014 – En lokalhistorisk reise*. Agder Historielag.
- Hundstad, D. (2015a, 25. november). Regional bevisstgjøring. *Norges historie*. <https://www.norghistorie.no/industrialisering-og-demokrati/artikler/1548-regional-bevisstgoring.html> (kontrollert 01.03. 2020).
- Ingskog, E. A. (Red.). (1990). *Norske musikkorps: Bd. 1*. Notabene Forlag / Norges musikkorps forbund.
- Kirkhusmo, A. (1974). Lokalhistorie og framveksten av de frivillige organisasjoner i Trøndelags-bygdene i tida ca. 1850–1900. *Heimen*, 16(8), 431–440.
- Meld. St. 10 (2018–2019). *Frivilligheita – sterk, sjølvstendig, mangfaldig – Den statlege frivilligheitspolitikken*. Kulturdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-10-20182019/id2621384/>
- Myhre, J. E. (2015, 25. november). Organisasjonssamfunnet vokser fram. *Norges historie*. <https://www.norghistorie.no/industrialisering-og-demokrati/artikler/1511-Organisasjonssamfunnet-vokser-fram.html> (kontrollert 01.03. 2020).
- Onarheim, G. & Selle, P. (1994). *Frivillige organisasjoner som etterkrigshistorisk forskningsfelt* [Etterkrigshistorisk register, nr. 17]. LOS-senteret.
- Paasi, A. (1986). The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia – International Journal of Geography*, 164(1), 105–146. <https://fennia.journal.fi/article/view/9052>
- Raaum, J. (1988). De frivillige organisasjonenes framvekst og utvikling i Norge. I NOU 1988: 17, *Frivillige organisasjoner*, s. 239–285. Finansdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1988-17/id524893/>
- Scott, G. (2010). Sørlandet. I E. Kristiansen (Red.), *Agdesiden. Sørlandet, slik Gabriel Scott så det*. Gabriel Scott Selskabet. (Opprinnelig utgitt 1937 i W. Werenskiold [Red.], *Norge vårt land: Bd. 2*).
- Seland, B. (2006). *Religion på det frie marked. Folkelig pietisme og bedehuskultur*. Høyskoleforlaget.
- Seip, J. A. (1981). *Utsikt over Norges historie: Bd. 2. Tidsrommet ca. 1850–1884*. Gyldendal.
- Selle, P. & Hestetun, P. A. (1990). *Fylkes- og krinsnivået i organisasjonssamfunnet*. Tano.
- Selle, P. & Øymyr, B. (1995). *Frivillig organisering og demokrati. Det frivillige organisasjonssamfunnet endrer seg*. Det Norske Samlaget.
- Slettan, B. (1998). *Agders historie 1840–1920. Ansikt mot sjøen – grunnfeste i jorda*. Agder Historielag.
- Spilling, O. R. & van der Ros, J. (1988). *Kultur og regional utvikling. En rapport fra et forprosjekt om samspillet mellom kultur og regional utvikling i Innlandet* (Rapport 13:1988). Østlandsforskning. <https://www.ostforsk.no/publikasjoner/kultur-og->

- regional-utvikling-en-rapport-fra-et-prosjekt-om-samspeilet-mellom-kultur-og-regional-utvikling-i-innlandet/
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203602263>
- Steen, S. (1948). De frivillige sammenslutningene og det norske demokrati. *Historisk tidsskrift*, 34, 581–600.
- Try, H. (1985). *Assosiasjonsånd og foreningsvekst i Norge. Forskningsoversyn og perspektiv*. Akademisk forlag.
- Wollebæk, D. & Selle, P. (2002). *Det nye organisasjonssamfunnet. Demokrati i endring*. Fagbokforlaget.
- Østerberg, D. (1997). *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Cappelen.
- Østerud, Ø. (1994). *Hva er nasjonalisme*. Universitetsforlaget.